Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid

9 Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid

Lisette Kuyper, Pepijn van Houwelingen, Paul Dekker en Anja Steenbekkers

- In vergelijking met de inwoners van andere Europese landen zijn Nederlanders vaker vrijwilliger in de sport en praten zij vaker over politiek.
- Het aantal leden van verenigingen en organisaties daalt, maar het aantal leden van politieke partijen stijgt. Wel is er een sterk verschil tussen de partijen in de aanwas.
- Het percentage vrijwilligers is grotendeels stabiel.
- Vooral kerkgangers, hogeropgeleiden en ouderen zijn als vrijwilliger actief.
- De politieke betrokkenheid is stabiel en de electorale participatie daalt niet. De meest recente verkiezingen (zowel lokaal, als nationaal en Europees) kenden een relatief hoge opkomst.
- Mannen, ouderen en hogeropgeleiden zijn meer opkomstgeneigd bij verkiezingen.
- Niet-electorale politieke participatie lijkt toe te nemen: in vergelijking met tien jaar geleden doen Nederlanders meer mee aan handtekeningenacties en boycotacties, en leggen zij vaker contact met politici en ambtenaren. Ook protestgeneigdheid toont een zwak stijgende trend.
- Het doen van vrijwilligerswerk gaat gepaard met meer vertrouwen in de medemens en de politiek, en met meer tevredenheid over de samenleving en het functioneren van de democratie. Nederlanders die meedoen aan collectieve acties hebben ook meer vertrouwen in hun medemens, maar zijn minder tevreden met het functioneren van de democratie.

9.1 Inleiding

'Ik durf u nu wel te verklappen dat die term vrij terloops in de Prinsjesdag tekst is gekomen, en zeker niet als bewust gemunte term om het beleid te beschrijven', aldus voormalig minister Bussemaker over de term 'participatiesamenleving' in de Troonrede van 2013 (Bussemaker 2019: 5). De aankondiging van de koning dat de klassieke verzorgingsstaat verandert in een participatiesamenleving deed toentertijd veel stof opwaaien (Van Houwelingen et al. 2014). De aankondiging werd ervaren als een breuk met het eerdere beleid. Die 'breuk' lijkt echter niet zo bewust te zijn ingestoken. Beleidsmatig was er eigenlijk ook geen sprake van een breuk: de invulling en reikwijdte van de verzorgingsstaat en de taakverdeling tussen overheid, burger en markt is immers continu aan verandering onderhevig (Bussemaker 2019; Van Houwelingen et al. 2014; Van der Steen et al. 2013).
Dat met de Troonrede van 2013 het roer niet omging, neemt niet weg dat de aandacht voor en vraag naar burgerparticipatie vanuit de overheid lijkt te zijn toegenomen. Op verschillende beleidsterreinen spreekt de overheid de expliciete wens uit dat burgers deelnemen aan en zich inzetten voor de samenleving. De wens tot deelname van burgers gaat bijvoorbeeld op voor het sociaal domein; daar hebben verschillende wetten (bv. de Participatiewet) tot doel dat burgers deelnemen aan het maatschappelijk verkeer en participeren in de samenleving (Pommer et al. 2018). Tevens vraagt de overheid op verschillende beleids-

domeinen een actieve betrokkenheid en inzet van burgers, zoals de vrijwillige inzet op het terrein van sport en cultuur of bij plannen in de leefomgeving (kabinet-Rutte III 2017). Naast de door de overheid geïnitieerde vormen van burgerparticipatie, zijn er ook talrijke activiteiten waarbij burgers zelf ongevraagd het initiatief nemen. Wanneer het initiatief vanuit de burger in plaats van vanuit de overheid komt, spreken Van der Steen et al. (2013) niet van burgerparticipatie, maar van actief burgerschap. Hierbij zetten burgers zich soms in omdat de overheid in hun ogen bepaalde taken laat liggen (zoals bij de klimaatdoelen); soms gaat het om inzet die indruist tegen wat de overheid zelf wil (bv. bij het verlenen van hulp aan uitgeprocedeerde migranten).
Naast maatschappelijke participatie staan ook de electorale en non-electorale politieke participatie de laatste jaren weer stevig op de kaart. Er zijn de afgelopen jaren nationale raadgevende referenda gehouden, leraren, werknemers en scholieren meldden zich op het Malieveld om hun stem te laten horen over loon, pensioenen en klimaatplannen en er ligt een rapport van de Staatscommissie parlementair stelsel over de toekomstbestendigheid van het parlementaire stelsel. In dat laatste advies klinkt de zorg over een verminderde politieke participatie van sommige groepen door: burgers voor wie de democratie minder goed werkt (bv. degenen die zich niet gerepresenteerd voelen), haken volgens de staatscommissie af (Staatscommissie parlementair stelsel 2018).

De vorige uitvoerige editie van De sociale staat van Nederland keek 25 jaar terug in de tijd (Van Houwelingen en Dekker 2017). Hieruit bleek dat de maatschappelijke en politieke participatie in Nederland de afgelopen 25 jaar vrij stabiel is. In dit hoofdstuk kijken we naar de actuele stand van zaken omtrent maatschappelijke en politieke participatie: welk deel van de Nederlandse bevolking participeert in verschillende maatschappelijke en politieke vormen, welke ontwikkelingen zien we en hoe staan we er internationaal voor? We leggen de focus hierbij op drie terreinen: passieve en actieve vormen van maatschappelijke en politieke participatie, en betrokkenheid, waarbij we aandacht hebben voor zowel electorale als non-electorale vormen.

9.2 Nederland in Europa

We beginnen in deze paragraaf met een internationale positionering van Nederland. Helaas zijn er geen recente cijfers voorhanden voor veel verschillende maten van maatschappelijke en politieke participatie, maar de beschikbare cijfers voor vrijwilligerswerk in de sport en praten over politiek die getoond worden in figuur 9.1 (om praktische redenen samen weergegeven in één figuur) geven wel inzicht in hoe het ervoor staat met het maatschappelijk en politiek engagement in Nederland binnen Europa. Net zoals in eerder onderzoek bleek bij vrijwilligerswerk in het algemeen (Damian 2018; Dekker en Van den Broek 2005), valt Nederland op door grote deelname aan vrijwilligerswerk in de sport, evenals Zweden en Denemarken. Zuid-, Centraal- en Oost-Europese landen scoren juist lager.

Figuur 9.1

Nederland maatschappelijk actief en politiek betrokken in Europees perspectief

Vrijwilligerswerk in de sport en veel over politiek praten met bekenden[a] personen van 15 jaar en ouder, 2017/2018 (in procenten)[b]

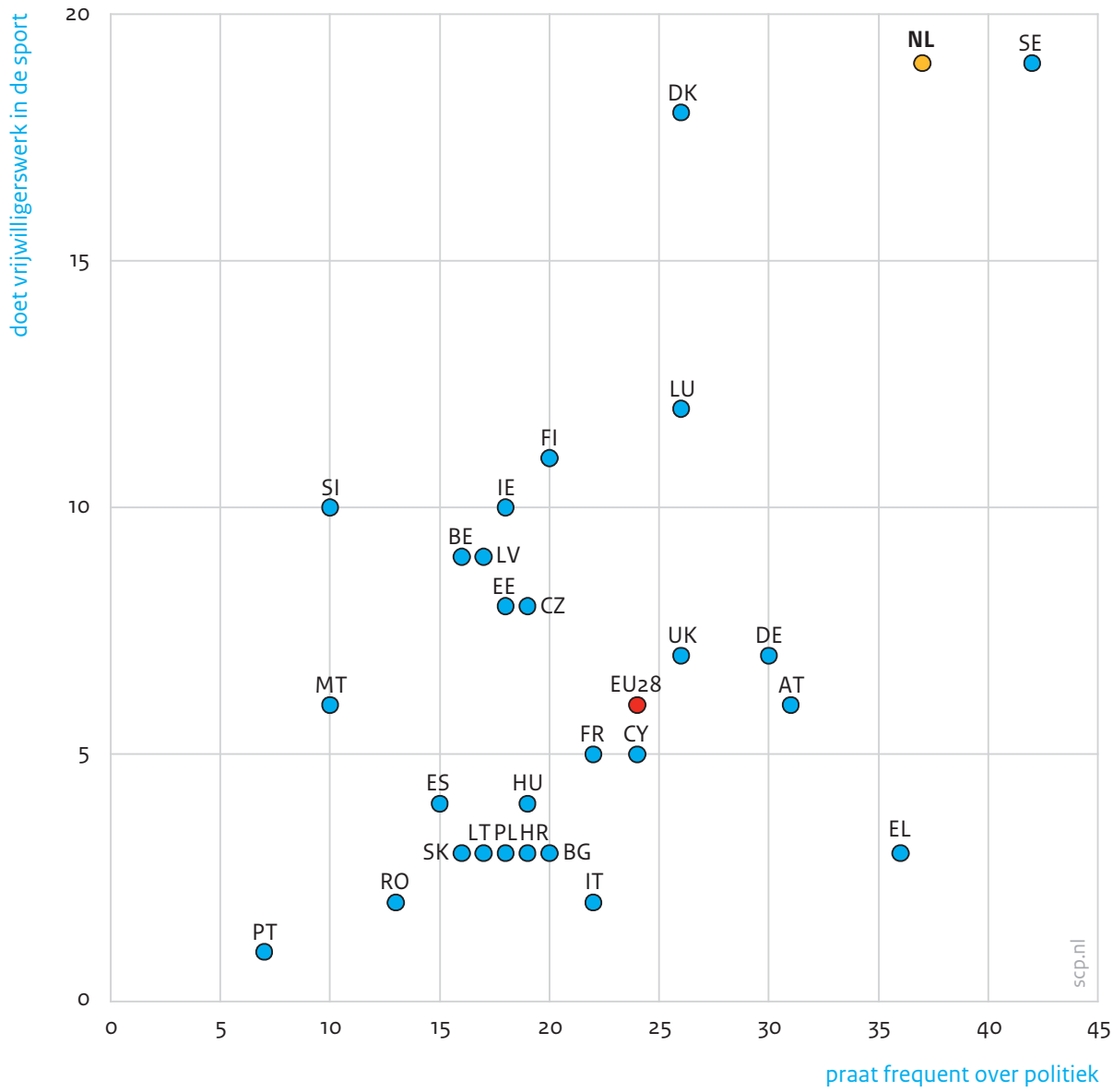

a Gevraagd is naar het doen van vrijwilligerswerk ten behoeve van sportactiviteiten en het met familie en bekenden praten over nationale politieke kwesties.

b De gebruikte landcodes worden verklaard in bijlage A.

Bron: EC (EB88.4 (december 2017) en EB 90.3 (november 2018))

Nederland valt in figuur 9.1 ook op door het relatief grote percentage mensen dat veel over politiek praat. Ook dat is niet nieuw (Van Houwelingen en Dekker 2017), maar hier moet wel worden aangetekend dat dit niet staat voor een breder politiek engagement. Wordt naar de deelname aan politieke activiteiten gevraagd – van politici contacteren via handtekeningen zetten tot demonstreren –, dan is Nederland eerder een middenmoter (Van Houwelingen en Dekker 2017). Hoewel de nationale patronen doorgaans een posi-

tieve relatie laten zien tussen maatschappelijk en politiek engagement, is Nederland vooral maatschappelijk actief en zijn de Scandinavische landen vooral politiek actief.

9.3 Lidmaatschap en donateurschap

Maatschappelijke participatie kan van actieve aard zijn (zoals vrijwilligerswerk), maar ook passieve vormen van participatie en betrokkenheid vallen onder deze noemer. Het gaat dan om lidmaatschappen van verenigingen of kerken en donaties door burgers aan goede doelen. Mensen kunnen lid zijn van en geld geven aan tal van verenigingen die gericht zijn op recreatief vermaak van zichzelf of anderen (denk aan sportverenigingen of culturele instellingen), op hun belangen (bv. vakbonden of consumentenorganisaties) of op belangen van anderen (bv. internationale hulporganisaties). Verenigingen verschillen niet alleen qua inhoud van elkaar, maar ook qua omvang, professionaliseringsgraad, organisatiestructuur, mate van gevraagde betrokkenheid en inzet van leden/donateurs, enzovoort. Het percentage mensen dat zegt lid te zijn van een organisatie of vereniging, is de afgelopen tien jaar afgenomen (zie tabel 9.1). In 2008 was nog 76% lid van minstens één organisatie en dat aandeel is inmiddels gedaald naar 67%. De daling doet zich met name voor onder zang-, muziek- en toneelverenigingen, bibliotheken en werkgerelateerde organisaties. Sportverenigingen trekken nog altijd de meeste leden en hier doet zich geen afname voor.

Naast gegevens uit enquêtes, waarbij mensen zelf dienen aan te geven of ze lid zijn of niet, hebben we voor de vakbonden, kerken, politieke partijen en natuurorganisaties ook nog geregistreerde ledenaantallen.

Tabel 9.1
Dalend lidmaatschap van organisaties
Lidmaatschap van organisaties, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016	2017	2018	Δ[a]
zang-, muziek- of toneelvereniging	10	8	8	7	6	6	6	–4
sportvereniging	38	40	37	36	36	39	39	+1
hobbyvereniging	12	12	9	10	9	9	9	–3
politieke organisatie	5	5	4	4	4	3	3	–2
vakbond, werknemers- of werkgeversorganisatie	20	18	15	17	13	15	14	–6
bibliotheek	28	28	25	23	19	18	19	–9
vereniging met godsdienstig doel (geen kerkgenootschap)	6	7	6	5	4	6	5	–1

Tabel 9.1
(Vervolg)

	2008/ '09	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016	2017	2018	Δ[a]
vereniging voor migranten of (zelf)organisatie	1	1	1	1	1	1	1	0
overige verenigingen of organisaties	21	22	18	19	16	18	16	–5
lid van minstens één vereniging	76	76	72	70	67	70	67	–9

a Verschil 2008/'09-2018 in procentpunten.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'08/'09-'18)

Aantal vakbondsleden blijft dalen

Het aantal leden van vakbonden loopt al jaren (sterk) terug (Van Houwelingen en Dekker 2017). Ook in de afgelopen tien jaar daalde het aantal vakbondsleden (zie tabel 9.2). In totaal waren er in 2017 nog zo'n 1,5 miljoen mensen lid van een bond. Deze afname is al regelmatig in ander onderzoek geconstateerd en is op zich dus geen verrassing (Van Houwelingen en Dekker 2017; Posthumus et al. 2014).

Tabel 9.2
Het aantal vakbondsleden daalt
Aantal leden van de drie grootste vakbonden, 2006-2017 (in aantallen × 1000)

	2006	2009	2012	2014	2016	2017[a]	Δ[b]
FNV	1171	1197	1180	1132	1078	1060	–9
CNV[c]	342	336	341	287	282	262	–23
VCP[cd]	161	135	132	54	100	151	–6
totaal	1674	1668	1653	1473	1460	1474	–12

a Voorlopige cijfers.
b Verschil 2006-2017 in procenten.
c De fluctuaties bij CNV en VCP na 2012 hebben ook te maken met uittreding en toetreding van bonden bij deze twee vakbonden.
d Vóór 2014 MHP.

Bron: CBS (StatLine)

Posthumus et al. (2014) brachten met behulp van wetenschappelijke literatuur en interviews met vakbondsleiders mogelijke oorzaken van de daling in kaart. Voor verklaringen als ontwikkelingen in lonen of werkeloosheid werd weinig empirisch bewijs gevonden. De afname lijkt vooral te worden verklaard door verschuivingen op de arbeidsmarkt, individualisering en de komst van nieuwe informatie- en communicatiemiddelen. Vakbonden hebben een groter aantal leden onder oudere autochtone mannen met een fulltime en vast contract in sectoren als de bouw en de overheid (Gielen en Floris 2018), terwijl er juist groei is in het aandeel van andere groepen werknemers (bv. vrouwen of deeltijders) op de arbeidsmarkt. Daarnaast kan individualisering een rol spelen, wat zich uit in een afnemende behoefte bij werknemers om zich collectief te verenigen en op basis van werk bij een groep te horen. Tot slot is, mede onder invloed van technologie en media, het aantal mogelijkheden tot het vinden van informatie en geven van de eigen mening buiten de vakbond om sterk toegenomen.

Aantal kerkleden blijft dalen

Ook het kerklidmaatschap daalt (tabel 9.3). Tien jaar geleden waren er nog zo'n 7 miljoen kerkleden en dat aantal is anno 2017 gedaald naar zo'n 6 miljoen.

Tabel 9.3
Dalend aantal leden van de grootste Nederlandse kerken en het Nederlands Bijbelgenootschap
Lidmaatschap van enkele Nederlandse kerken, 2006-2017 (in aantallen × 1000)

	2006	2009	2012	2015	2017	Δ[a]
RKK	4352	4212	4044	3882	3769	–13
PKN (tot aan 2004: NHK+GKN+ELK)	2329	2149	2153	1970	1849	–21
Gereformeerde kerken (vrijgemaakt)	126	124	122	119	117[b]	–7
Gereformeerde gemeenten	103	105	106	108	108[c]	+5
Chr. gereformeerde kerken	74	74	74	73	73[d]	–1
Hersteld Hervormde Kerk	70	58	59	59	59[e]	–16
totaal zes kerken	7054	6722	6558	6211	5975	–15
Nederlands Bijbelgenootschap	202	182	138	122	118[f]	–42

a Verschil 2006-2017 in procenten.
b Zie: https://cip.nl/66848-recordaantal-leden-verliet-gkv-in-2017.
c Cijfers 2018 https://www.rd.nl/kerk-religie/gg-verliezen-in-tien-jaar-tijd-20-000-doop-leden-1.1514693.
d Zie: https://www.nd.nl/nieuws/geloof/cgk-zien-opnieuw-terugloop-aantal-leden.2639894.lynkx.
e Zie: https://www.rd.nl/kerk-religie/ledental-hhk-neemt-toe-met-263-1.1404440.
f Zie: https://www.bijbelgenootschap.nl/wp-content/uploads/2018/05/NBG-jaarverslag-2017-lowres-1.pdf.

De Nederlandse dalende trend in kerklidmaatschap valt samen met een Europese trend in het afnemende kerklidmaatschap (Van Houwelingen 2018). Het krimpende ledenaantal valt samen met andere aspecten van ontkerkelijking: zo zijn er steeds minder mensen die gelovig zijn opgevoed, zich tot een kerk rekenen, regelmatig ter kerke gaan of bij mentale nood een beroep doen op een geestelijke (De Hart 2018).
Over het lidmaatschap van andere godsdienstige groepen, zoals islamitische of joodse instituties, zijn helaas geen cijfers voorhanden. Wel is uit bevolkingsonderzoek bekend hoe men zichzelf ziet. Zo beschouwt 24% van de burgers zich als katholiek, 15% als protestants, 6% als Nederlands hervormd, 6% als PKN, 5% als moslim, 3% als gereformeerd en 6% als iemand behorende tot een overige kerkelijke gezindte / levensbeschouwelijke groepering) (Schmeets 2018).

Aantal leden politieke partijen stijgt

Sinds 2009 is het totale aantal leden van politieke partijen met 2% toegenomen (tabel 9.4). De stijging is groter als een langere tijdreeks in ogenschouw wordt genomen (18% sinds 2000). Er zijn echter veel verschillen tussen partijen: waar CDA, VVD, SP en PvdA een fors aantal leden inleverden in de afgelopen tien jaar, vertonen D66, GroenLinks, SGP en de PvdD juist een consistent (soms flink) stijgende lijn en nestelt FvD zich kort na de oprichting meteen in de top vijf qua ledenaantal. Dit is in lijn met recente verkiezingsuitslagen, die ook een grote aanhang en steun voor FvD lieten zien (zie § 9.5).

Tabel 9.4
Aantal partijleden stijgt
Lidmaatschap van politieke partijen, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in aantallen)

	2008	2010	2015	2017	2019	Δ[a]
CDA	69.200	67.592	53.107	48.775	43.133	–38
ChristenUnie	27.683	26.441	23.521	23.695	25.170	–9
D66	10.357	18.507	25.190	26.284	26.451	+155
DENK				3.425	3.678	+7
FvD					30.674	-
GroenLinks	21.410	20.961	21.252	23.389	28.829	+35
PvdA	59.327	54.504	49.155	46.162	42.416	–29
PvdD	6.972	10.310	12.019	12.866	17.043	+144
SGP	26.906	27.196	29.974	30.122	30.081	+12
SP	50.238	46.507	42.679	39.571	36.286	–28
VVD	36.832	36.371	30.895	26.497	25.557	–31
50PLUS	-	-	7.534	6.180	5.701	–24
totaal[b]	308.925	308.389	295.326	286.966	315.019	+2

a Verschil 2008-2019 in procenten.
b Alle partijen zijn steeds meegenomen in het totaalcijfer, hoewel het aantal partijen varieert per jaar.

Bron: DNPP

Aantal leden natuurbeschermingsorganisaties blijft dalen

Posthumus et al. (2014) lieten zien dat de eerder nog zwakke afname van de achterban van natuurbeschermingsorganisaties, sinds de economische crisis een versnelling vertoont. Van een aantal grote organisaties op het terrein van natuur en natuurbescherming is een recent overzicht van het aantal leden bekend (tabel 9.5). De twee grootste natuurorganisaties laten tussen 2009-2017 een gestage daling van de ledenaantallen zien. Ook bij de Vogelbescherming en overige organisaties zien we een kleine, maar consistente daling. Alleen de achterban van de provinciale landschappen is min of meer stabiel.

Tabel 9.5
Dalend lidmaatschap van natuurbeschermingsorganisaties
Lidmaatschap van natuurbeschermingsorganisaties, 2009-2017 (in aantallen × 1000)

	2009	2011	2013	2015	2017	Δ[a]
Wereld Natuur Fonds (incl. jeugdleden)	910	915	826	792	734	–19
Natuurmonumenten	830	728	735	719	706	–15
Provinciale Landschappen	303	309	309	309	302	0
Vogelbescherming	152	153	150	143	142	–7
overige natuurorganisaties	159	150	144	140		

a Verschil 2009-2017 in procenten.

Bron: CBS/PBL/RIVN/WUR (www.clo.nl/nl128115)

Geven in Nederland fluctueert

Naast lidmaatschap en het geven van tijd in de vorm van vrijwilligerswerk, kan maatschappelijke participatie en betrokkenheid ook de vorm aannemen van donaties aan goede doelen. Nederland is over het algemeen een gemiddeld vrijgevig land, qua gemiddelde donatie per huishouden in de internationale Individual International Philantropy Database (Wiepking 2018). Sinds het uitkomen van de vorige editie van De sociale staat van Nederland zijn er helaas nog geen nieuwe cijfers beschikbaar uit het onderzoek Geven in Nederland (GiN) (Bekkers et al. 2017). In die editie concludeerden we dat in 2015 83% van de huishoudens geld gaf aan een goed doel, gemiddeld zo'n 352 euro. Dat cijfer fluctueerde wat door de jaren heen en nam, na een initiële toename, de afgelopen tien jaar geleidelijk wat af. Het meest populair bleek geven aan een doel gerelateerd aan kerk en levensbeschouwing. Daarna volgden goede doelen gericht op gezondheid en internationale hulp.

9.4 Vrijwilligerswerk

Vrijwilligerswerk is een vorm van actieve maatschappelijke participatie en kent veel verschillende varianten: in je eentje of samen met anderen, voor een recreatief of idealistisch doel, op lokaal of nationaal niveau enzovoort. Deze brede spanwijdte, gecombineerd met de verschillende tijdreeksen die in ogenschouw worden genomen, verklaart mogelijk ook het gebrek aan eenduidige cijfers op dit gebied. Zo concludeert de laatste, beknopte versie

van De sociale staat van Nederland (Wennekers et al. 2018) dat het aandeel vrijwilligers weliswaar wat schommelt, maar bovenal stabiel genoemd kan worden – een analyse die het CBS in recent onderzoek deelt. Onderzoek in de filantropische hoek constateert daarentegen een afname in vrijwilligerswerk (Bekkers et al. 2017; Van Houwelingen en Dekker 2018; Schmeets en Arends 2017).

Middels de nieuwe editie van Culturele veranderingen (CV) en het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) gaan we in op de laatste cijfers omtrent individueel vrijwilligerswerk en collectieve actie, de tijd die men hier gemiddeld aan besteedt, het type verband waar men zich voor inzet (bv. lokaal of nationaal) en verschillen naar sociaal-demografische achtergrond.

Het aandeel inwoners dat in het afgelopen jaar vrijwilligerswerk verrichtte, fluctueerde de afgelopen jaren tussen de 25% en 30% (figuur 9.2). Hierin doen zich dus geen grote veranderingen voor. Datzelfde beeld van 'schommelt maar stabiel' deed zich de afgelopen tien jaar ook voor bij collectieve acties voor lokale of (inter)nationale kwesties.

Figuur 9.2

Vrijwilligerswerk en collectieve actie redelijk stabiel

Ontwikkelingen in vrijwilligerswerk[a] en collectieve actie[b] in Nederland, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)

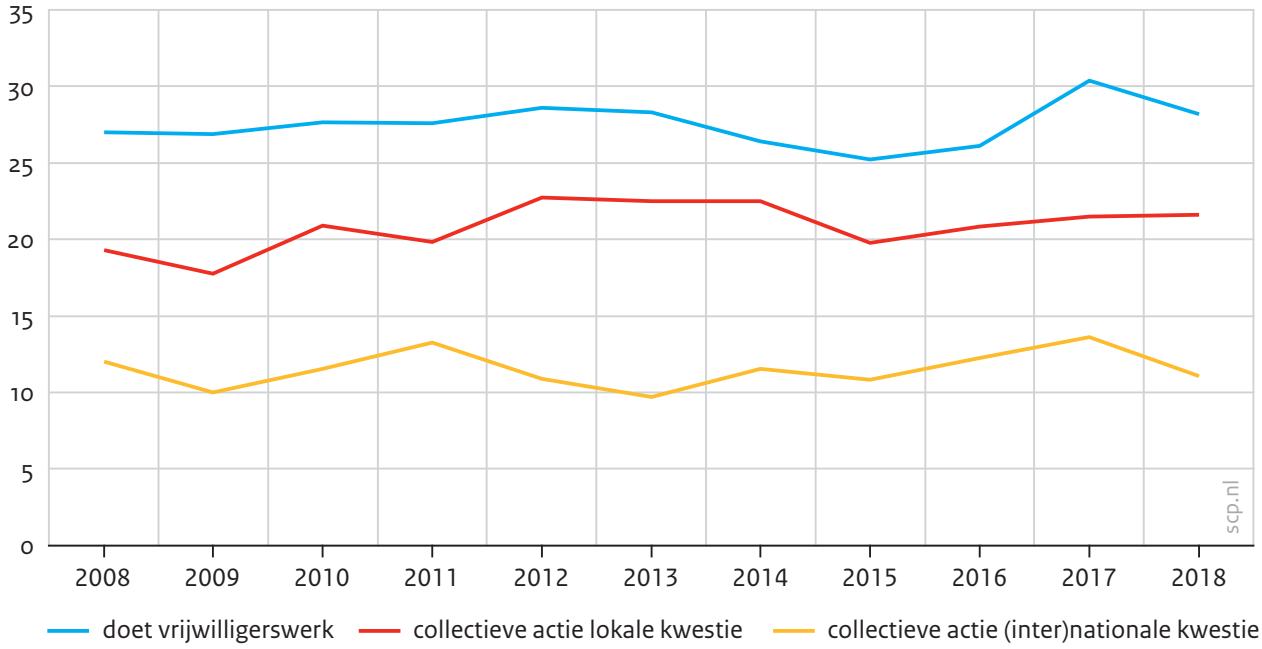

a Vrijwilligerswerk: verricht onbetaald werk voor of georganiseerd door een instelling of vereniging.

b Collectieve actie: heeft zich de afgelopen twee jaar met anderen ingespannen voor een lokale of (inter)nationale kwestie. In 2010/'11 is de vraagstelling veranderd en op basis van een dubbelmeting in die jaren zijn de cijfers van 2008 en eerder aangepast.

Bron: SCP/CBS (CV'08-'18)

Als we de cijfers van het wekelijks verrichten van vrijwilligerswerk uitsplitsen naar groepen, dan zien we hetzelfde beeld als voor de totale Nederlandse bevolking: her en der wat kleine fluctuaties, maar vooral een stabiel beeld, waarin middelbare/oudere, hoger opgeleide en religieuze mensen vaker wekelijks vrijwilliger zijn dan jongere, lager opgeleide en/of niet-religieuze mensen (tabel 9.6). Dit is in lijn met eerder onderzoek (Van Houwelingen en Dekker 2017; Schmeets en Arends 2017).

Tabel 9.6

Kerkgangers, hogeropgeleiden en ouderen zijn vaker vrijwilliger

Vrijwilligerswerk,[a] personen van 18 jaar en ouder, naar achtergrondkenmerken, 2008-2018 (in procenten)

	2008/ '09	2012/ '13	2016	2017	2018	Δ[b]
totaal	26	28	26	28	28	+2
man	27	30	29	30	29	+2
vrouw	26	26	23	26	27	+1
18-34 jaar	18	23	16	23	19	+1
35-64 jaar	31	32	30	30	32	+1
≥ 65 jaar	26	28	29	31	30	+4
lager opgeleid	21	20	18	24	22	+1
middelbaar opgeleid	28	29	26	27	26	–2
hoger opgeleid	32	35	34	33	35	+3
gaat nooit naar de kerk	21	24	22	21	23	+2
gaat soms, regelmatig of vaak naar de kerk	34	35	34	43	39	+5
heeft geen betaald werk	27	29	28	31	29	+2
heeft betaald werk	26	28	25	27	27	+1

a Minstens één uur vrijwilligerswerk per week.

b Verschil 2008/'09-2018 in procentpunten.

Bron: SCP (cv'08/'09-'18)

Net als het aandeel van de bevolking dat vrijwilligerswerk verricht, is het aantal uur dat men besteedt aan vrijwilligerswerk, informele zorg en religieuze participatie (bv. activiteiten als ouderling), de afgelopen tien jaar redelijk stabiel (tabel 9.7).

Tabel 9.7
Tijd besteed aan maatschappelijke participatie blijft stabiel
Vrijwilligerswerk, informele zorg en religieuze participatie, personen van 12 jaar en ouder, 2006-2016 (in uren per week)

	2006	2011	2016
totaal	2,0	2,3	2,2
vrijwilligerswerk	0,7	0,8	0,9
informele hulp aan personen (familieleden) in andere huishoudens[a]	0,9	1,0	0,9
religieuze praktisering[b]	0,4	0,4	0,4

a Hulp bij reparaties, op kinderen oppassen, mentale steun aan een vriend geven, enz.
b Bidden, het bijwonen van een dienst of activiteiten als ouderling en diaken, enz.

Bron: SCP (TBO'06); SCP/CBS (TBO'11 en '16)

Tot slot kunnen we over de afgelopen acht jaar ook zien of er bepaalde verbanden zijn waarin meer of minder vrijwilligers zich zijn gaan inzetten. Ook hier is stabiliteit het beeld dat overheerst (tabel 9.8). Alleen bij buren-, bejaarden- en gehandicaptenhulp zien we een significante, consistent lichte daling. Of die trend doorzet en het aantal mensen dat vrijwillig hulp biedt afneemt, moeten we afwachten. Ander onderzoek naar trends in vrijwilligerswerk in de zorg wijst niet op een daling, maar op stabiliteit (De Klerk 2017). Vanuit die onderzoeken is er dus geen reden om aan te nemen dat het aantal mensen dat vrijwillig helpt op dit terrein, daalt. Ook in dit type onderzoek weerhouden overigens de verschillende afbakeningen van het begrip (bv. wat telt als hulp?) en de daarmee wisselende uitkomsten in percentages en trends, van het trekken van al te stellige conclusies.

Er is veel onderzoek naar de factoren en motieven die een rol spelen bij de vraag waarom sommigen wel en anderen niet vrijwilligerswerk doen. Hierbij komen waarden als sociale verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid naar voren, maar ook speelt een meer instrumentele benadering als het vergroten van het sociale netwerk of het opdoen van vaardigheden een rol, of zijn er contextuele factoren zoals woonomgeving (zie bv. Schmeets en Arends 2017; Wilson 2000). De opbrengsten van vrijwilligerswerk worden niet alleen bekeken in termen van uitkomsten voor degene die of het doel dat ermee geholpen wordt, maar ook wordt bezien wat het doen van vrijwilligerswerk oplevert voor de vrijwilliger zelf. Mogelijke baten die uit enkele onderzoeken naar voren komen als drijfveren, zijn het vergroten van het maatschappelijk en individueel sociaal kapitaal en vertrouwen, en een betere individuele kwaliteit van leven (Hansen et al. 2018; Wilson en Musick 2001). Ook onder kwetsbare groepen kan het doen van vrijwilligerswerk de kwaliteit van leven ver-

beteren (bv. Cattan et al. 2011; Salt et al. 2017). In recent Nederlands onderzoek vond men wel een verband tussen vrijwilligerswerk doen en minder eenzaamheid, maar bleek er geen (bi- of multivariaat) verband te zijn tussen vrijwilligerswerk en geluk of tevredenheid met het leven (Feijten et al. 2018).

Tabel 9.8
Percentage vrijwilligers redelijk stabiel
Vrijwilligerswerk, personen van 18 jaar en ouder, 2010-2018 (in procenten)

	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016	2018	Δ[a]
zang-, muziek- of toneelvereniging	5	5	4	4	3	–2
sportvereniging	14	14	14	14	16	+2
hobbyvereniging	5	5	4	5	4	–1
politieke organisatie	2	2	1	2	1	–1
vakbond, werknemers- of werkgeversorganisatie	1	2	2	1	1	0
godsdienstige of levensbeschouwelijke organisatie	9	9	7	8	6	–3
school, crèche of peuterspeelzaal (oudercommissie, bestuur, enz.)	10	8	9	9	8	–2
buren-, bejaarden-, gehandicaptenhulp	15	14	15	11	11	–4
organisatie met maatschappelijke doelen (mensenrechten, natuur, enz.)	5	5	5	7	5	0
buurtvereniging of buurtcentrum	5	5	4	5	5	0
allochtone vereniging of (zelf)organisatie	1	1	1	0	1	0
andere vereniging of organisatie	12	11	12	9	9	–3
verricht een of meer vormen van vrijwilligerswerk	47	49	50	46	43	–4

a Verschil 2010/'11-2018 in procentpunten.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'10/'11-'18)

Een kanttekening bij veel studies is wel dat vele over de verbanden spraken als ware die causaal, maar dat er geen sprake is van een onderzoeksopzet die daarover stellige conclusies toelaat.

Burgerinzet nader bekeken: stijging inzet lokale energiecoöperaties

Achter een simpel percentage uit een enquête over zich wel of niet georganiseerd vrijwillig inzetten voor een bepaald doel of wel of niet geld aan iets doneren, kunnen enerzijds veel verschillende vormen van betrokkenheid schuilgaan en anderzijds veel andere vormen van maatschappelijke betrokkenheid gemist worden. Daarom kiezen we ervoor om vrijwillige inzet op één onderwerp nader te verkennen, te weten actief burgerschap op het terrein van het klimaat. Pas recent groeit de bezorgdheid bij burgers voor het klimaat, de leefbaarheid

en het beleid daaromtrent (Dekker en Den Ridder 2019). Een vorm van collectieve participatie op dit terrein is de deelname in energiecoöperaties.
De beweging van lokale energiecoöperaties is ontstaan in de jaren tachtig met de oprichting van enkele windcoöperaties. Vanaf 2007 kwamen daar de lokale energiecoöperaties bij; deze richten zich primair op de eigen leefomgeving en gemeenschap (wijk, dorp, stad of regio), voor de verduurzaming van zowel de lokale omgeving als de lokale gemeenschap. Ze hanteren een brede energiedoelstelling en combineren deze met sociale, maatschappelijke en economische doelen. De meeste hiervan (circa 200) zijn oorspronkelijk opgezet rond een collectief zonnedak, maar zijn zich gaandeweg gaan verbreden naar andere activiteiten (Schwencke 2018). Sinds 2015 wordt deze beweging van burgerorganisaties[1] die zich actief inzetten voor de energietransitie in hun leefomgeving, jaarlijks gemonitord in de Lokale energie monitor (LEM). Centraal daarin staan: 'groepen burgers die zich in collectief verband organiseren met de bedoeling om samen te werken aan energieopwekking, energiebesparing, energielevering, collectieve inkoop of opdrachtgeverschap en andere energie gerelateerde activiteiten (Schwencke 2018).'

In de afgelopen tien jaar trad een versnelling op van de groei van deze coöperatieve beweging. Het aantal energie-initiatieven is gegroeid van een tiental in 2007 tot 484 in 2018 (figuur 9.3).

Figuur 9.3
Groeiende beweging van lokale energie initiatieven
Energiecoöperaties in Nederland, naar type coöperatie, 2008-2018 (in aantallen)

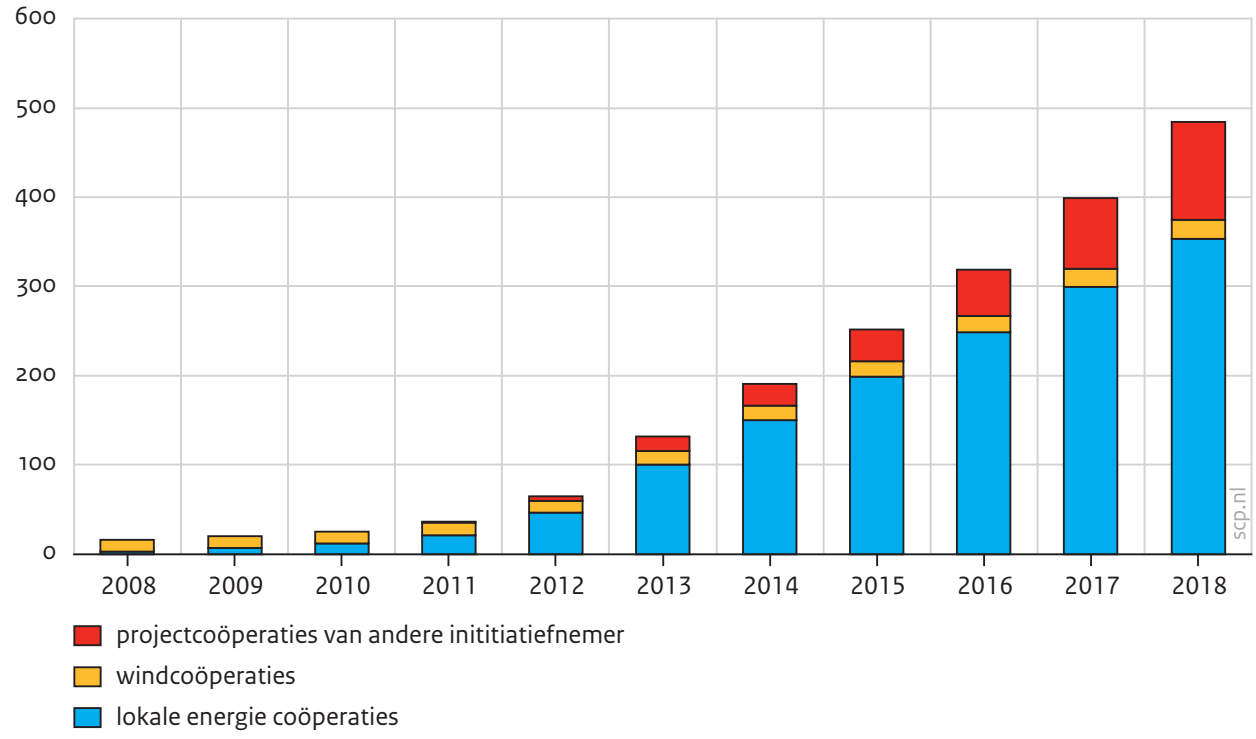

Bron: Schwencke (2018)

Een zeer grove schatting stelt dat ongeveer 66.000 Nederlanders (oftewel 1% van de huishoudens) in 2018 lid waren van een lokale energiecoöperatie; dit betekent dat ze samen investeren in zonne- of windenergie en zeggenschap hebben over de activiteiten en de eigendommen van de organisatie.

9.5 Politiek

Voor een deel is de politieke participatie in het voorgaande al aan de orde geweest, zoals in tabel 9.4 (ledental van politieke partijen) en tabel 9.8 (vrijwilligerswerk voor politieke organisaties). Wat wel en niet politiek is, is overigens omstreden en niet eenduidig. Activiteiten in een milieuorganisatie kunnen bijvoorbeeld meer of minder betrekking hebben op de officiële organisaties van de politiek en het openbaar bestuur, en om die reden al of niet als politiek worden gekarakteriseerd. Maar iets kan ook politiek zijn omdat het betrekking heeft op het debat en de strijd over maatschappelijke idealen en misstanden.
Omdat we meestal niet weten met elke intentie mensen dingen doen, kiezen we hier de formele invalshoek en focussen we op enkele vormen van betrokkenheid en participatie die politiek zijn omdat ze betrekking hebben op de officiële politiek van volksvertegenwoordigingen en het openbaar bestuur (vgl. Van Deth 2015).

Politieke betrokkenheid stabiel

Sinds 2008 geven stabiel zo'n zes op de tien Nederlanders aan tamelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek en ongeveer de helft zegt regelmatig iets over politiek te lezen (tabel 9.9). Uit andere bronnen weten we dat Nederlanders vooral in de nationale politiek geïnteresseerd zijn. In het Lokaal kiezersonderzoek van 2018 zegt 59% tamelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in de nationale politiek en 48% in de lokale politiek (Jansen en Denters 2019). De verschillen in het volgen van politiek nieuws zijn nog groter: volgens het Continu onderzoek burgerperspectieven (COB) van begin 2018 volgt 77% de nationale politiek 'op grote lijnen' of 'intensief' en 57% de lokale politiek (en 53% Europees, en 54% overig internationaal politiek nieuws) (Den Ridder en Dekker 2019). Ook in Europees onderzoek vallen Nederlanders op door een sterke concentratie op de nationale politiek (Van Houwelingen en Dekker 2017).

Tot protest geneigd is ruim de helft, als we afgaan op verbale gedragsintenties: 54%-57% van de ondervraagden zegt enigszins of zeer waarschijnlijk iets te proberen te ondernemen als de Tweede Kamer bezig zou zijn een onrechtvaardige wet aan te nemen. Een grotere groep (68%-74% van de ondervraagden) keurt het goed als anderen in zo'n geval zouden besluiten de regering door protestacties bij haar werk te hinderen. De protestgeneigdheid en -goedkeuring laten over de afgelopen tien jaar geen trends zien, maar beide liggen op een hoger niveau dan in de protestjaren zeventig van de vorige eeuw. Vooral de goedkeuring is sterk toegenomen. Dat geldt vooral voor mensen die zichzelf rechts of in het midden van het politieke spectrum plaatsen (Dekker en Den Ridder 2019). De toename van protestgeneigdheid en -goedkeuring wijst dan ook niet zozeer op een kritischer opstelling tegen-

over de politiek of gevestigde orde, als wel op de verbreding van het geaccepteerde participatierepertoire: protest hoort erbij (Dekker 2002). Op de protestgeneigdheid gaan we verderop nog in. We kijken eerst naar de feitelijke politieke participatie.

Tabel 9.9
Politieke interesse en houdingen tegenover protest betrekkelijk stabiel
Betrokkenheid bij politiek, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in procenten)

	2008/'09	2012/'13	2014/'15	2016/'17	2017/'18	Δ[a]
is tamelijk/zeer geïnteresseerd in politiek	60	62	60	61	63	+3
leest regelmatig iets over politiek in ons land, bv. in de krant	52	50	49	49	48	–4
protestgeneigd[b]	54	55	54	55	57	+3
steun voor protestgedrag[c]	70	68	73	68	74	+4

a Verschil 2008/'09-2017/'18 in procentpunten.
b 'Zeer' en 'enigszins waarschijnlijk' in antwoord op de vraag 'Hoe waarschijnlijk is het dat u werkelijk iets zou proberen te doen, als u dacht dat de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen? Zou dat zeer waarschijnlijk zijn, enigszins waarschijnlijk of onwaarschijnlijk?'
c 'Keurt goed' in antwoord op de vraag 'Stel dat iemand een wet zo onrechtvaardig vindt dat hij besluit de regering bij zijn (sic) werk te hinderen door zitdemonstraties, massabijeenkomsten of protestoptochten. Keurt u dat goed of keurt u dat af?'

Bron: SCP/CBS (CV'08/'09-'17/'18)

Electorale participatie daalt niet

Sinds de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 lieten de verkiezingen voor gemeenteraden en Provinciale Staten lang een dalende trend zien; Kamerverkiezingen toonden meer schommelingen. Over de afgelopen tien jaar (tabel 9.10) is zeker geen sprake van een daling. Van de drie verkiezingen die in deze periode plaatsvonden voor de gemeentelijke, provinciale, landelijke en Europese volksvertegenwoordigingen, heeft de meest recente de hoogste opkomst. De Kamerverkiezingen trekken steeds de meeste stemmers, de verkiezingen voor het Europees Parlement de minste.

Niet-stemmers zijn vaker jong (of heel oud), lager opgeleid en alleenstaand, hebben vaker een lager inkomen en geen werk en wonen vaker in een stedelijke omgeving, zo blijkt uit divers onderzoek, vooral met betrekking tot landelijke verkiezingen (Den Ridder en Dekker 2018; Smets en Van Ham 2013; zie voor raadsverkiezingen Dekker en Den Ridder 2017). Dergelijke achtergronden werken door via verschillende houdingen tegenover de politiek. Daarbij speelt gebrek aan politieke interesse een grotere rol dan een negatieve houding tegenover de politiek. Niet gaan stemmen is meer een kwestie van apathie dan van weerzin. Houdt men rekening met verschillen in houdingen, dan gaan hogeropgeleiden niet vaker stemmen dan lageropgeleiden, maar ouderen nog wel vaker dan jongeren (Dekker

en Den Ridder 2018). Dat zal een kwestie van gewoontevorming zijn (een slinkend deel van de ouderen groeide op toen er nog opkomstplicht was).

Tabel 9.10
Opkomst fluctueert, maar geen dalende trend
Opkomst bij algemene verkiezingen, kiesgerechtigden, 2009-2019 (in procenten)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Europees Parlement	36,8					37,3					41,9
Tweede Kamer		75,4		74,6					81,6		
Provinciale Staten			56,0				47,8				56,2
Gemeente-raden		54,1				54,0				55,0	
nationale referenda								32,3		51,5	

Bron: Kiesraad (https://www.verkiezingsuitslagen.nl/)

De kans dat mensen gaan stemmen is natuurlijk niet alleen afhankelijk van hun achtergrond, houding en voorkeuren. Belangrijker is of de uitkomsten van verkiezingen van belang zijn (c.q. mensen overtuigd worden van dat belang), er een relevant aanbod van keuze-opties is (o.a. met goede mogelijkheden om een afwijzing van 'de politiek' tot uitdrukking te brengen), er interessante strijdpunten in de verkiezingscampagnes zijn en het spannend wordt wie er gaat winnen. Kortom, burgers moeten niet alleen geneigd zijn te gaan stemmen, ze moeten ook gemobiliseerd worden om dat te gaan doen (Ragsdale en Rust 2017).

Motiveringen van niet gaan stemmen: geen zin, kon niet en zou niet weten waarop

Wat geven niet-stemmers zelf aan als reden voor hun afwezigheid in het stemlokaal? Daarnaar werd na de verkiezingen van 15 maart 2017 gevraagd in de enquête van het Nationaal kiezersonderzoek (NKO) (Dekker en Den Ridder 2018). Mensen geven veelal erg korte toelichtingen, die ruwweg in vier groepen te verdelen zijn:

- niet belangrijk / geen belangstelling;
- praktische kwesties zoals een verloren oproep of vergeten machtiging;
- stemmen heeft geen zin of geen effect;
- niet kunnen kiezen omdat men onvoldoende verschil ziet tussen partijen (bij gebrek aan kennis of bij gebrek aan verschillen) of geen eindafweging kan maken.

De antwoorden op dezelfde vraag aan niet-stemmers in NKO's vanaf 1971 geven een vergelijkbaar beeld zonder duidelijke trends. In verkiezingsonderzoek van 1967, toen er nog

opkomstplicht was, was er vaker sprake van overmacht (ziek, slecht ter been of afwezig) (Den Ridder en Dekker 2017).

Niet-electorale politieke participatie toegenomen

Tot zover de electorale participatie. Over de niet-electorale participatie biedt tabel 9.11 gegevens tot 2016/'17. Het gaat daar om activiteiten 'te proberen in Nederland dingen te verbeteren of om te helpen voorkomen dat dingen verkeerd gaan' en die activiteiten zijn zeker niet alleen gericht op officiële politieke instanties.

Tabel 9.11
Meer handtekeningen, contacten met politici en boycots
Politieke participatie,[a] personen van 18 jaar en ouder, 2008-2017 (in procenten)

	2008/'09	2010/'11	2012/'13	2014/'15	2016/'17	Δ[b]
deelgenomen aan een handtekeningenactie	24	28	22	29	30	+6
contact opgenomen met een politicus, landelijke of gemeentelijke ambtenaar	14	17	15	18	20	+6
bepaalde producten geboycot	9	10	12	15	16	+7
een sticker of badge gedragen voor een campagne	5	4	4	5	5	0
in een politieke partij of actiegroep actief geweest	3	4	3	4	3	0
deelgenomen aan een geoorloofde openbare demonstratie	3	3	3	3	3	0
minstens een van bovenstaande activiteiten	37	42	37	47	48	+11

a Bevestigend antwoord op de volgende vraag: 'Er zijn verschillende manieren om te proberen in Nederland dingen te verbeteren of om te helpen voorkomen dat dingen verkeerd gaan. Heeft u in de afgelopen 12 maanden een van de volgende dingen gedaan?'
b Verschil 2008/'09-2016/'17 in procentpunten.

Bron: NSD/ESS-ERIC (ESS'08-'16)

Van de genoemde participatiemogelijkheden zijn de door Nederlanders meest gebruikte: handtekeningenacties, contacten met politici en ambtenaren, en boycotacties. In alle drie gevallen doen ze dat in 2016/'17 meer dan in 2008/'09. Ook op de langere termijn zijn er wel wat fluctuaties en er kan dan ook niet stellig over trends worden gesproken, maar er wordt van deze middelen wel meer gebruik gemaakt dan in het begin van de eeuw (Van Houwelingen en Dekker 2017: 250). Van de andere drie mogelijkheden (campagnes, organisaties en demonstraties) maken slechts weinigen gebruik, en dat was aan het begin van deze eeuw niet anders. Van minstens een van de mogelijkheden maakte in 2016/'17 48% van de ondervraagden gebruik, in 2008/'09 37% (en in 2002 36%). Dat zijn er minder dan de stemmers in tabel 9.10, maar het zal wel vaker gaan om een grotere en doelgerichtere inzet dan bij het stemgedrag. In *De sociale staat van Nederland 2017* gaven we voor de periode

2002-2017 ook participatiecijfers uit de Nationale kiezersonderzoeken. Die lieten ook een geringe en soms ook afnemende deelname zien aan demonstraties, actiegroepen en inspraakbijeenkomsten, maar een toename bij de politieke participatie via internet (Van Houwelingen en Dekker 2017: 251).[2]

Opkomst- en protestgeneigdheid

Tot slot van dit onderdeel over de politiek kijken we in tabel 9.12 en figuur 9.4 naar verschillen en ontwikkelingen in de opkomst- en protestgeneigdheid volgens de kwartaalmetingen van het Continu onderzoek burgerperspectieven (COB).

Tabel 9.12

Mannen, ouderen en hogeropgeleiden meer opkomstgeneigd, ontevredenen meer protestgeneigd

Opkomst- en protestgeneigdheid,[a] personen van 18 jaar en ouder, naar achtergrondkenmerken, 2018/'19 (in procenten)

	opkomstgeneigd	protestgeneigd
allen	85	20
man	88	22
vrouw	81	18
18-34 jaar	84	19
35-64 jaar	83	21
≥ 65 jaar	88	17
lager opgeleid	76	18
middelbaar opgeleid	83	20
hoger opgeleid	94	20
geeft de eigen financiële situatie een onvoldoende (16%)[b]	80	29
geeft daaraan een voldoende (83%)[b]	86	18
geeft de politiek in Den Haag een onvoldoende (43%)[b]	81	24
geeft daaraan een voldoende (52%)[b]	90	18

a Zou gaan stemmen als er op het moment van de enquête Kamerverkiezingen zouden zijn en acht de kans (zeer) groot in plaats van (zeer) klein dat men iets zou proberen te doen als men van mening zou zijn dat de Tweede Kamer een wetsvoorstel behandelde dat men zeer onrechtvaardig of verkeerd vond. De vraag wijkt iets af van die in tabel 9.10.

b Geeft een 1-5 of 6-10 in antwoord op vragen om een rapportcijfer te geven voor tevredenheid met de eigen financiële situatie en met de politiek in Den Haag (tussen haakjes is toegevoegd hoe groot de groepen zijn).

Bron: SCP (COB'18/3-'19/2)

Mannen zijn meer dan vrouwen geneigd te zeggen dat ze gaan stemmen en dat ze iets zouden proberen te ondernemen tegen een wetsvoorstel als ze dat heel fout zouden vinden (tabel 9.12). Ouderen en hogeropgeleiden zijn ook meer opkomstgeneigd, maar niet meer protestgeneigd dan hun tegenhangers. Wie ontevreden is over de eigen financiële situatie of de Haagse politiek, is minder geneigd te gaan stemmen en meer geneigd tot protest dan de tevredenen.

Sinds begin 2008 (figuur 9.4) fluctueert de opkomstgeneigdheid tussen de 79% en 89% en de protestgeneigdheid tussen de 13% en 24%.[3] Bij de opkomstgeneigdheid is er geen trend in de veranderingen te bespeuren, maar de protestgeneigdheid toont wel een zwak stijgende trend.

Figuur 9.4
Opkomstgeneigdheid constant en protestgeneigdheid zwak stijgend
Opkomst- en protestgeneigdheid en ontevredenheid,[a, b] personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)

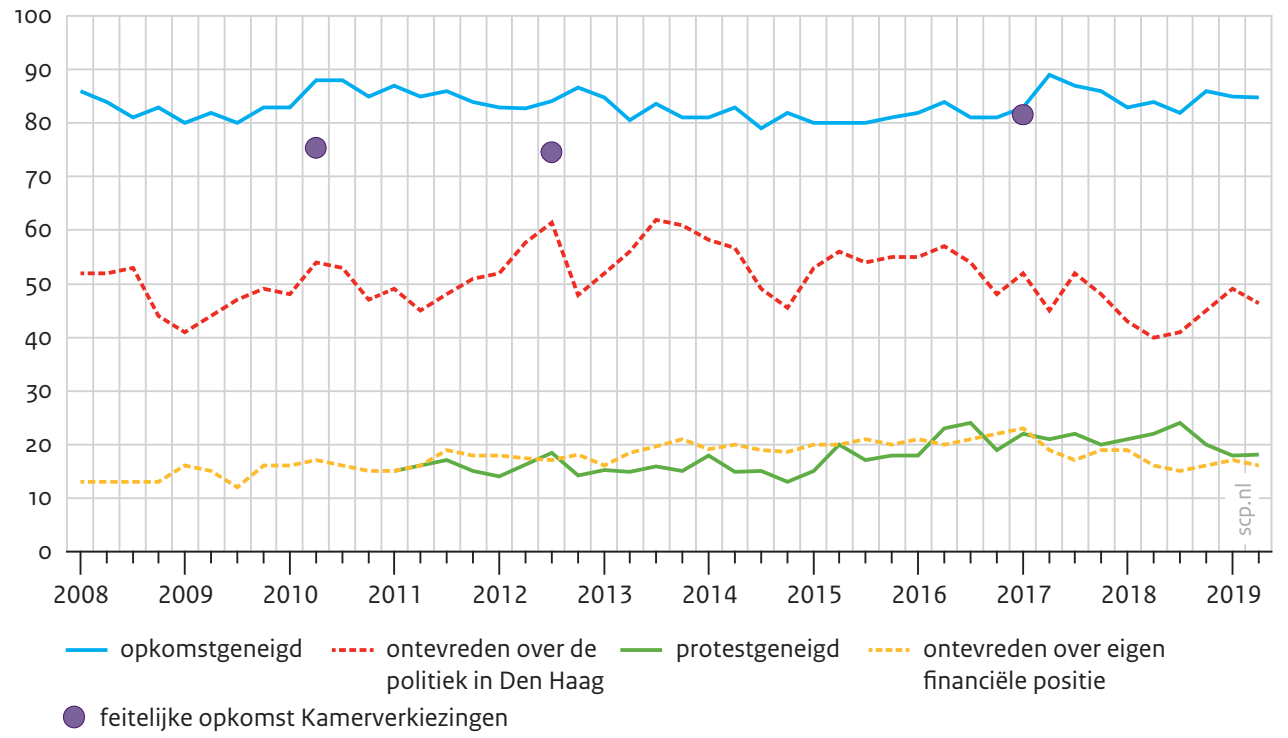

a Zou gaan stemmen als er op het moment van de enquête Kamerverkiezingen zouden zijn en acht de kans (zeer) groot in plaats van (zeer) klein dat men iets zou proberen te doen als men van mening zou zijn dat de Tweede Kamer een wetsvoorstel behandelde dat men zeer onrechtvaardig of verkeerd vond. De vraag wijkt iets af van die in tabel 9.10.

b Geeft een 1-5 of 6-10 in antwoord op vragen om een rapportcijfer te geven voor tevredenheid met de eigen financiële situatie en met de politiek in Den Haag (tussen haakjes is toegevoegd hoe groot de groepen zijn).

Bron: SCP (COB'08/1-'19/2)

In de figuur zijn ook de percentages van de ondervraagden vermeld die een onvoldoende geven voor hun eigen financiële situatie en voor de politiek in Den Haag. Het percentage financieel ontevredenen is voortdurend veel lager dan het percentage politiek ontevredenen, maar het neemt trendmatig wel iets toe. Ontevredenheid met de politiek vertoont grotere fluctuaties, waar doorheen er een zwakke trendmatige afname is. Beide soorten ontevredenheid gaan op individueel niveau gepaard met iets minder opkomstgeneigdheid en iets meer protestgeneigdheid (tabel 9.12), maar de trends in ontevredenheid verklaren niet de veranderingen in de (verbale) geneigdheid tot politieke participatie. Ook als rekening wordt gehouden met de ontevredenheid, blijft opkomstgeneigdheid, redelijk stabiel en neemt protestgeneigdheid, in tegenstelling tot wat we op basis van het onderzoek Culturele veranderingen zien (tabel 9.9), wat toe.

9.6 Objectief en subjectief: participeren en tevredenheid

De rode draad in deze SSN is de relatie tussen de objectieve situatie en de subjectieve waardering van levensdomeinen: in hoeverre gaat feitelijke kwaliteit gepaard met tevredenheid? Voor het onderwerp van dit hoofdstuk – maatschappelijke en politieke betrokkenheid en participatie – is deze vraag lastig te stellen. Het dichtst in de buurt komen vragen naar de relatie tussen feitelijke mogelijkheden voor participatie en de verwachtingen die men heeft van het gebruik daarvan. Voor politieke participatie kan de vraag zijn of meer mogelijkheden gepaard gaan met meer tevredenheid met de democratie of meer vertrouwen in politici. Die laatste vraag is in Zwitsers onderzoek positief beantwoord: Zwitsers hebben meer vertrouwen in de politiek naarmate hun kanton meer mogelijkheden voor directe democratie biedt. Het gebruik van die mogelijkheden gaat echter niet gepaard met meer vertrouwen of tevredenheid. Integendeel, dat verband blijkt juist (zwak) negatief te zijn (Bauer en Fatke 2014). Binnen Nederland zou men kunnen onderzoeken of ruimere beschikbaarheid van mogelijkheden om te participeren in een gemeente gepaard gaat met meer, of juist minder tevredenheid over de lokale democratie of vertrouwen in het lokale bestuur. Voor zover ons bekend is dergelijk onderzoek er niet.
We kunnen de rode draad van dit rapport in dit hoofdstuk daarom niet doortrekken met onderzoek naar feitelijke participatiemogelijkheden en de waardering daarvoor. We hebben ook geen gegevens om het zelf al of niet participeren te relateren aan waarderingen van de mogelijkheden daartoe. We kunnen wel kijken naar relaties tussen het al of niet participeren en enkele houdingen tegenover samenleving en politiek. Dat doen we in tabel 9.13 met behulp van het meest recente onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV). We kijken naar de drie soorten participatie uit figuur 9.2, waarbij we de deelname aan beide soorten collectieve actie samennemen.

Tabel 9.13

Vrijwilligers positiever over samenleving en politiek, actievoerders niet

De relatie tussen twee vormen van participatie en houdingen tegenover samenleving en politiek, personen van 18 jaar en ouder, 2017/'18 (in *odds ratios*)[a]

	heeft sociaal vertrouwen (vindt in het algemeen 'de meeste mensen te vertrouwen')	is tevreden over de Nederlandse samenleving (geeft daaraan een 7 of meer)	heeft politiek vertrouwen (heeft (zeer) veel vertrouwen in de regering)	is tamelijk of zeer tevreden over het functioneren van de democratie in Nederland
doet vrijwilligerswerk[b]	1,23*	1,26*	1,55***	1,45***
nam deel aan collectieve actie[b]	1,23*	0,96	0,83	0,71**

a Vermeld zijn relatieve kansenverhoudingen gecorrigeerd voor effecten van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, betaald werk, kerkgang en tevredenheid met het eigen leven. Naarmate een getal groter is dan 1, heeft participatie een sterker positief effect; naarmate een getal kleiner is dan 1, heeft participatie een sterker negatief effect. Significantie van effect: * < 0,05 , ** < 0,01 en *** < 0,001 (tweezijdig).

b Zie figuur 9.2: doet wel of geen vrijwilligerswerk en nam wel of niet deel aan een collectieve actie voor een lokaal en/of een (inter)nationale kwestie.

Bron: SCP/CBS (CV'17/'18)

We veronderstellen in de presentatie dat de participatie effecten heeft op tevredenheid en vertrouwen.[4] Die effecten zijn statistisch gecorrigeerd voor de omstandigheid dat participanten en non-participanten van elkaar verschillen op relevante kenmerken zoals opleidingsniveau en tevredenheid met het eigen leven. We brengen zo in beeld wat sec effecten van de participatie als zodanig zijn.

Het doen van vrijwilligerswerk gaat blijkens tabel 9.13 gepaard met meer tevredenheid over de samenleving en de democratie en met meer vertrouwen in anderen en de regering. Deelname aan collectieve acties gaat gepaard met meer vertrouwen in anderen en minder tevredenheid met de democratie; er is statistisch geen effect op tevredenheid met de samenleving en vertrouwen in de regering van deelname aan collectieve acties. De twee vormen van participatie verschillen dus in mogelijke gevolgen. Vrijwilligerswerk toont over de hele linie positieve effecten; actievoeren toont die alleen voor de visie op medeburgers. Over de werking van de democratie in ons land zijn actievoerders zelfs negatiever. Dat kan komen door de negatieve ervaringen als actievoerders, maar het kan ook zijn dat men actief werd vanuit een ervaren tekort van de democratie en men daar niet anders over is gaan denken. De causaliteit is dan het omgekeerde van wat in de tabel is verondersteld.

9.7 Tot slot

In dit hoofdstuk passeerden verschillende vormen van maatschappelijke en politieke participatie en van betrokkenheid de revue. Over het algemeen zien we over de afgelopen tien

jaar een beeld van stabiliteit: er zijn weinig eenduidige trends te bespeuren in zaken als vrijwilligerswerk, donaties, interesse in politiek, opkomst bij verkiezingen en protestgeneigdheid. Wel zien we in de afgelopen tien jaar een sterke daling van het aantal burgers dat nog lid is van organisaties en verenigingen (bv. van de kerk, vakbond, algemeen, natuurorganisaties of recreatieve clubs) en een kleine toename van non-electorale participatie (handtekeningenacties, contact met politici of boycotacties). Waar de eerste trend zich al langer voordeed, is die laatste trend van recenter datum en kunnen we er dus ook niet al te stellig over zijn. Bij maatschappelijke participatie (in de vorm van vrijwilligerswerk) zijn vooral kerkgangers, hogeropgeleiden en ouderen vaker actief. Voor politieke participatie (in de vorm van opkomstgeneigdheid) geldt dat mannen, oudere en hoger opgeleide burgers meer geneigd zijn te gaan stemmen. Mannen zijn ook meer protestgeneigd.

Het thema van de SSN 2019 is de relatie tussen een objectieve en subjectieve kwaliteit van leven. Dat ligt voor dit thema wat lastig, omdat er geen beschikbare data zijn over hoe mensen de participatiemogelijkheden ervaren. We kunnen wel kijken naar relaties tussen het al of niet participeren en enkele maten van tevredenheid en vertrouwen. Dan komt naar voren dat vrijwilligerswerk hier positief verband mee houdt: mensen die vrijwilliger zijn, hebben meer vertrouwen in anderen en de regering en zijn meer tevreden over de samenleving en het functioneren van de democratie. Mensen die deelnemen aan collectieve acties hebben ook meer vertrouwen in hun medemens, maar zijn minder tevreden over het functioneren van de democratie.

Noten

1 Alleen organisaties met een juridische rechtsvorm worden meegeteld; meestal gaat het om coöperaties, maar het kan ook een vereniging of stichting zijn.

2 In de afgelopen vijf jaar 'via internet, e-mail of sms meegedaan aan een politieke discussie of actie' nam toe van 10% in 2002, via 21% in 2010 tot 24% in 2017.

3 In de 34 kwartalen vanaf begin 2011 waarin naar beide is gevraagd, vinden we er geen of een zwak positief verband tussen. Mensen die zeggen te gaan stemmen, zijn over de hele periode dus iets meer geneigd ook te zeggen dat ze zouden protesteren in het geval ze een wetsvoorstel zeer onrechtvaardig of verkeerd zouden vinden.

4 Dus omgekeerd aan de in de vorige paragraaf gesuggereerde relatie dat participatie(geneigdheid) zou kunnen voortkomen uit ontevredenheid, veronderstellen we nu dat tevredenheid (en vertrouwen) gevolgen van participatie zouden kunnen zijn. In werkelijkheid zal er waarschijnlijk sprake zijn van een wisselwerking.

Literatuur

Bauer, P.C. en M. Fatke (2014). Direct democracy and political trust. Enhancing trust, initiating distrust – or both? In: *Swiss Political Science Review*, jg. 20, nr. 1, p. 49-69.

Bekkers, R., T. Schuyt en B. Gouwenberg (2017). *Geven in Nederland 2017. Huishoudens, nalatenschappen, fondsen, bedrijven, goede doelenloterijen en vrijwilligers.* Zutphen: Walburg Pers B.V.

Bussemaker, J. (2019). *Zorg als sociale kwestie* (oratie). Leiden: Universiteit Leiden.

Cattan, M., E. Hogg en I. Hardill (2011). Improving quality of life in aging populations. What can volunteering do? In: *Maturitas*, jg. 70, nr. 4, p. 328-332.
Damian, E. (2018). Formal volunteering in Europe. Evidence across nations and time. In: *Cross-Cultural Research,* p. 1-25. https://doi.org/10.1177/1069397118802228.
Dekker, P. (2002). Sterkere democraten, zwakkere democratie. In: *Beleid en Maatschappij,* jg. 29, nr. 2, p. 55-66.
Dekker, P. en A. van den Broek (2005). Involvement in voluntary associations in North America and Western Europe. Trends and correlates 1981-2000. In: *Journal of Civil Society,* jg. 1, nr. 1, p. 45-59.
Dekker, P. en J. den Ridder (2017). Politieke participatie. Wie doet wat en wie wil wat? In: *Bestuurswetenschappen,* jg. 71, nr. 3, p. 11-27.
Dekker, P. en J. den Ridder (2018). Afkeer en afzijdigheid. In: T. van der Meer, H. van der Kolk en R. Rekker (red.), *Aanhoudend wisselvallig. Nationaal Kiezersonderzoek 2017* (p. 40-47). Den Haag: Stichting Kiezers-Onderzoek Nederland.
Dekker, P. en J. den Ridder (2019). *Burgerperspectieven 2019|1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Deth, J. van (2015). Political participation. In: G. Mazzoleni (red), *The international encyclopedia of political communication* (p. 1158-1165). New York: Wiley & Sons.
Feijten, P., A. van den Broek, J. de Haan, I. Pulles en A. Wennekers (2018). Maatschappelijke participatie en ervaren kwaliteit van leven. In: A. Roeters (red.), *Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven* (p. 141-161). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Gielen, W. en J. Floris (2018). *Wie is er nog lid van een vakbond? Inzicht in lidmaatschap, belang en tevredenheid.* Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Hansen, T., M. Aartsen, B. Slagsvold en C. Deindl (2018). Dynamics of volunteering and life satisfaction in midlife and old age. Findings from 12 European countries. In: *Social Sciences*, jg. 78, nr. 7, p. 1-15.
Hart, J. de (2018). Ontwikkelingen in de kerkelijkheid en private godsdienstige activiteiten. In: J. de Hart en P. van Houwelingen (red.), *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid* (p. 35-74). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Houwelingen, P. van (2018). Nederland in Europees perspectief. In: J. de Hart en P. van Houwelingen (red.), *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid* (p. 17-34). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Houwelingen, P. van en P. Dekker (2017). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *De sociale staat van Nederland 2017* (p. 211-235). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Houwelingen, P. van en P. Dekker (2018). Maatschappelijke en politieke participatie. In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen, en R. Bijl (red.), *De sociale staat van Nederland 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Digitale publicatie (card stack) via https://digitaal.scp.nl/ssn2018/.
Houwelingen, P. van, A. Boele en P. Dekker (2014). *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Jansen, G. en B. Denters (red.) (2019). *Democratie dichterbij. Lokaal kiezersonderzoek 2018.* Enschede: Universiteit Twente.
Kabinet-Rutte III (2017). *Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord VVD-CDA-D66-CU 2017.* Den Haag: Rijksoverheid.
Klerk, M. de (2017). Aantal informele helpers en verschillen in het geven van hulp. In: M. de Klerk, A. de Boer, I. Plaisier en P. Schyns (red.), *Voor elkaar. Stand van de informele hulp in 2016* (p. 31-56). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Pommer, E., J. Boelhouwer, E. Eggink, A.M. Marangos en I. Ooms. (2018). *Overall rapportage sociaal domein 2017. Wisselend bewolkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Posthumus, H., J. den Ridder en J. de Hart (2014). *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Ragsdale, L. en J.G. Rusk (2017). *The American nonvoter*. New York: Oxford University Press.